

Sociologie poznání, K. R. Popper a vědecká metoda

aneb malé poznámky o sociologickém extremismu

ARNOŠT VESELÝ*

Obor sociologie a sociální politika, FSV UK, Praha

Sociology of Knowledge, K. R. Popper and Scientific Method

or Small Notes of the Sociological Extremism

Abstract: The article starts with Popper's critic of the sociology of knowledge mainly with Mannheim's assumption that every sociologist should strive to challenge his own prejudices. Popper castigates the method revealing prejudices subjectively and claims that objectivity can be attained only in democratic conditions. According to Popper, continuous clashing of viewpoints will naturally lead to objectivity. Confronting Popper's ideal with our reality, the author comes to the conclusion that the perfect conditions are utopic since very few articles and hypothesis can be entirely discussed and verified. Sociologists are even encouraged to intensify their thesis. A solution can be reached only if the sociologist's prejudices are revealed both objectively and subjectively. Moreover, it is important to stress the responsibility of each sociologist.

Sociologický časopis, 1996, Vol. 32 (No. 3: 361-364)

Popperova kritika sociologie vědění

Jednou z velmi diskutovaných, avšak velmi málo propracovaných oblastí sociologie je sociologie vědění. Problém poznání a vědění ve vztahu k jednání je tradičním tématem především německé filozofické a sociologické školy. Kant, Nietzsche, Marx, Freud, Scheler a Mannheim jsou jen nejznámější jména. Podstatou těchto teorií je myšlenka, že naše chápání a vědění o světě je sociálně podmíněno a že „existují způsoby myšlení, které nelze adekvátně pochopit dotud, dokud jejich společenský původ zůstává zastřen v temnotách“ [Mannheim 1991: 56]. Člověk je zakotven v předsudcích své třídy (Marx), své politické skupiny (Mannheim), či je jednání člověka určováno nevědomými, skrytými předsudky určité sociální skupiny nebo svými vlastními (Nietzsche, Freud). Společné všem těmto teoriím pak je domněnka, že naše poznání není čisté, protože existuje cosi, co nám zakrývá pravou skutečnost. Zatímco někteří autoři zkoumali tento fenomén, řekněme, „bezděčně zkresleného vnímání skutečnosti“ z hlediska lidského jednání a hledali skryté proudy lidského podvědomí a nevědomí, které mu brání v optimálním lidském životě (Nietzsche, Freud), jiní se věnovali otázce, jak by mělo vypadat zkoumání společnosti, aby se co nejvíce přibližovalo společenské skutečnosti. Tak Marx operuje s pojmem třídního vědomí, kterým chtěl vyjádřit skutečnost, že třída buržoazie *nevědomě* hájí své vlastní postavení, protože má, na rozdíl od proletariátu, co hájit. Mannheim na druhou stranu soudil, že jen intelektuálové se mohou osvobodit od předsudků, které za svůj život získali. Všichni autoři sociologie poznání se shodují na tom, že žijeme ve světě plném falešných předsudků, ale aby se vyhnuli humeovskému agnosticizmu, tvrdí, že se můžeme od bezděčně zkresleného vnímání skutečnosti odpoutat.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Arnošt Veselý, Na usedlosti 8, 140 00 Praha 4.

Popper ve své knize *Otevřená společnost a její nepřátelé* analyzuje sociologii poznání ve vztahu k vědecké metodě. Souhlasí s názorem, že naše poznávání není čisté, že jako laici i jako vědci hájíme množství předpokladů, o kterých nepochybujeme a které většinou ani vědomě nereflektujeme. Nesouhlasí však s názorem, že je v silách jednotlivce se svých předsudků zbavit. Vědecké poznání není tvořeno individuální terapií a přemítáním nad svým zakotvením ve společnosti, ale je dáno střetáváním různých subjektivních předsudků. Z tohoto střetávání subjektivních předsudků pak vzniká vědecká objektivita: „A dost velkou ironií je, že objektivita je úzce spjata se *sociálním aspektem vědecké metody*, se skutečností, že věda a vědecká objektivita není výsledkem (a ani být nemůže) snahy jednotlivých vědců být ‚objektivní‘, ale je výsledkem *prátelsko-nepřátelské spolupráce mnoha vědců*. Vědeckou metodu lze popsat jako inter-subjektivitu vědecké metody.“ [Popper 1994: 185]

Popperovi nelze upřít logičnost jeho závěrů. Skutečně si lze jen stěží představit vědce z jakéhokoli vědního oboru, který půjde nejpřímější cestou k poznání pravdy nejen proto, že je geniální, ale především proto, že odhodil všechny tradiční postupy, které k cíli nevedou. Staví-li vědec svoji teorii, vždy začíná od určité domněnky či předpokladu, které jsou většinou odvozeny od jeho životní zkušenosti. Tak nám některé naše domněnky může vyvrátit už laik či soused. Některé jsou společné sociální skupině (třeba zrovna skupině intelektuálů) a některé třeba jednomu národu nebo jednomu kontinentu. Některé zamlčené předpoklady jsou společné snad všemu lidstvu a vyvrátit by nám je mohl snad jen mimozemšťan... Na to, že jsme svoji teorii nevystavěli z faktů, ale domněnek, přijdeme tehdy, setkáme-li se s někým, kdo nám naši hypotézu naruší, a tím úplně zboří celou teorii, na naši hypotézu postavenou. V tomto směru to mají sociální vědci dokonce lepší než vědci exaktní, neboť mohou vždy nakonec říci, že jejich teorie se vztahuje pouze na určitou část populace. Zkrátka často stačí pouze zúžit okruh platnosti teorie. To vědci z přírodních věd častěji provádějí větší generalizace a zpochybnění jednoho předpokladu může pak vyvolat pád velkého množství teorií. Musíme tedy souhlasit s kritikou sociologie vědění, že „skutečnost, že vědění je sociálně konstruováno, také znamená, že validnější vědění je sociálně možné. Poznatek sociálního základu vědění není ani přinejmenším v protikladu s konceptem objektivity. Naopak. Tvrdíme, že restruktura sociálních věd, jak jsme o ní mluvili, může možnost objektivity zvětšit tím, že zvětší množství kriticismu (...) a vybuduje struktury, které jsou více pluralistické a univerzální“ [Open... 1995]. Avšak je taková restruktura možná, resp. co v takové restrukturalizaci brání?

Sociologie v praxi aneb spasí nás intersubjektivita?

Jestli byl Popper dobrým logikem, rozhodně nebyl dobrým sociologem. Budeme-li se chvíli věnovat situaci ve vědách společenských, můžeme si všimnout, že sociální teorie se v praxi tvoří velmi odlišně od toho, co hlásal Popper. I když nikterak nepopírám důležitost vědeckých konferencí a článků ve vědeckých časopisech, připadá mi naivní domnívat se, že jen ony přispívají k vědecké objektivitě. Jak se píšou vědecké (dejme tomu sociologické) články? Samozřejmě, účelem je přiblížit poznání toho kterého vědce. Zároveň však má článek většinou naději na úspěch, jestliže to vědec trochu přežene, resp. dosáhne-li toho, že svým článkem trochu provokuje. To znamená, většinou svoji teorii trochu vyhrotit a někdy třeba nevědomě použít předpoklad, za kterým si vědec sám tak úplně nestojí. Ne že by vědomě lhal a něco vědomě zamlčoval, prostě jen sbírá argumenty, aby jeho teorie zněla co nejpřesvědčivěji a zároveň trochu bombasticky. Podle Poppera by v

této fázi měla nastat vědecká kritika, která by tyto předpoklady vyvrátila. Co však ve skutečnosti nastává? Málokdy se stane, že je článek podroben skutečně důsledné vědecké kritice. Takové štěstí, aby se o jedné větě psaly stovky dalších článků (jako třeba o větech Marxových nebo Weberových), mnoho autorů nemá. Teorií a článků ve vědě je mnoho a málokdy vyvolají nějakou diskusi vědců z jednoho oboru, avšak *z různých oblastí*. Většinou na ně reagují lidé, kteří jsou z jedné skupiny, či z jedné intelektuální oblasti, z jednoho myšlenkového paradigmatu. Tak třeba v sociologii bude na článek o biografické sociologii reagovat pravděpodobně zase člověk, který s biografickou sociologií nějaké zkušenosti má. Takový člověk se zase bude jen s malou pravděpodobností věnovat analýze posledního statistického šetření. Proč? Protože určitá, řekněme, názorová skupina má tak *dokonale vypracovaný systém sebeobrany, že napadnout ji může povětšinou pouze člověk zevnitř*. Zkusí-li laik zareagovat na některé (podle něho) nesrovnalosti v předpokladech jiné skupiny, než které je členem, bude na něho spuštěna lavina slov, bránící předpoklady dané skupiny. Není těžké pozorovat, že například spor mezi kvantitativně a kvalitativně laděnými sociology má stále shodné rysy a obě skupiny mají promyšlené strategie, jak své předpoklady bránit. Vydávají vlastní časopisy, pořádají vlastní konference. Ne že by se na nich nezpochybňovaly hypotézy, i toto zpochybňování je však věci míry a nikdy nesmí překročit hranici předpokladů, které odlišují jednu skupinu od druhé. V praxi jsou samozřejmě tyto hranice velmi mlhavé a zdaleka jsem nechtěl prezentovat spor mezi sociology jako spor mezi kvantitativní a kvalitativní skupinou. Takových skupin jsou stovky a jsou tvořeny nejen názorově (např. skupina sociologů vědní), ale také třeba prostorově (Frankfurtská škola anebo třeba prostředí jedné fakulty). Zkrátka, problém je v tom, že vědec nejedná vždy samostatně a individuálně, ale jedná jako člen určité skupiny. *Boj mezi teoriemi tak není bojem mezi individuálními vědci, ale naopak mezi skupinami různých vědců*.

Sociologický extremismus

K výše popsané skutečnosti, tj. k tomu, že proti sobě nestojí individuální vědci, kteří z nadhledu přemítají o výsledcích svých kolegů, přispívá i *fakt častého extremismu* v sociálních vědách. Řekl jsem již, že jestli chce sociolog zaujmout, musí často zastávat extrémní stanovisko. Pak přijde vědec jiný, a chce-li v daném tématu zaujmout také, zvolí druhý, opačný extrém, zvláště pokud mu to různorodost (a společnost, to je přece různorodost sama) dovolí. Tak prohlásí-li někdo, že společnost je založena na konsensu, že naprostá většina lidského jednání je založena na směně, záhy na to se ozve hlas jiný, tvrdící, že společnost je jedním nepřetržitým konfliktem, který vede ke konečnému zachování stability ve společnosti. Občas se samozřejmě najde někdo, kdo se snaží oba přístupy srovnat, obvykle to však je pisatel učebnice, kde pouze zastřeší existující rozpory a označí je jménem, např. přístup konsensualistický, resp. konfliktualistický... Čím to, že je přáno takovému sociologickému extremismu? Podle Poppera je důvodem špatné, nedemokratické prostředí. Nedomnívám se, že by sociologové měli málo možností se mezi sebou pohádat a rozmetat předpoklady opačné skupiny. Naopak. Problém nevidím v „nedostatku společenských institucí, jež byly navrženy, aby podporovaly vědeckou objektivitu a kritičnost, např. laboratoře, vědecká periodika a kongresy“ [Popper 1994: 186]. Nedomnívám se, že by příčinou rozpolcenosti a neschopnosti současných společenských věd byl nedostatek časopisů... Problém je v tom, že sociální vědci si mohou dovolit, lépe řečeno jsou podporováni v tom, být extremisty. Problémů, které sociální vědci řeší, je mnoho, sociálních vědců málo. Není čas revidovat všechny vědecké závěry a vytvářet z

nich syntézu. Jednodušší je postavit proti sobě dvě extrémní stanoviska a skončit u závěru, že pravda je někde uprostřed.

Cesta ven: intersubjektivita a odpovědnost

Řešení současného stavu tak vidím v tom, že by každý vědec měl nikoli uzavírat své myšlenky a teorie do proudu myšlení, v kterém žije, ale měl by je vnucovat vědcům z ostatních proudů myšlení a dokonce z jiných oborů. Oni sami mají totiž pramalý zájem na kritice někoho jiného s jiným zaměřením. Jednak je do toho nikdo nenutí a jednak mají převážně špatné zkušenosti, když už několikrát narazili na hráz dobře vystavěných argumentů příslušníků opačného tábora. Problém tedy nevidím v institucích, ale v lidech. Jako student sociologie jsem zaslechl mnoho o tom, jak psát články tak, aby se prosadily. Nikdy jsem však neslyšel nic o odpovědnosti za to, co zkoumáme. Skutečně by měl sociolog začínat od sebe a nespolehat na to, že když mu nikdo nevmete jeho teorii do tváře, je jeho teorie geniální a platná. To on sám by měl neustále otravovat sám sebe možným zpochybněním, vždy pak především ve vztahu ke každodenní realitě. Měl by si sám hlídat, nakolik jeho teorie odpovídá praxi. To samozřejmě nijak neznamená, že jeho sebekritické myšlení znamená záruku všeho. Naopak. Na druhou stranu ani instituce všechno nespasí; pokud bude vědec toužit po tom, může vybudovat teorie, které, ač budou velmi vzdáleny realitě, bude schopen obhájit a které mu dokonce mohou vynést slávu. Bude to pravděpodobně také díky tomu, že se proti němu zdvihne vlna protikladného extremismu, která jednak zabije vlnu smysluplné kritiky teorie, kterou kritizuje (protože sama bude kritizována a na sebe upoutá pozornost) a jednak pomůže lidem, kteří přišli s protikladnou kritikou jako první, proslavit se.

Literatura

Mannheim, K. 1991. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa.

Open the Social Sciences 1995. Report of the Gulbekian Commission on the Restructuring of the Social Sciences. Lisbon: Gulbekian.

Popper, K. R. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. Praha: OIKOYMENH.